

Recensies

Joh. de Vries, e.a., ed., *Ondernemende geschiedenis. 22 opstellen geschreven bij het afscheid van mr. H. van Riel als voorzitter van de vereniging het Nederlands Economisch-Historisch archief* (Den Haag: Nijhoff, 1977, xi + 390 blz., f 65,—, ISBN 90 247 2045 1).

Zoals de titel aangeeft, zijn deze tweeëntwintig opstellen geschreven naar aanleiding van het aftreden van nu wijlen mr. H. van Riel als voorzitter van de vereniging het Nederlands economisch-historisch archief. Een redactiecommissie onder leiding van prof. dr. Joh. de Vries riep de leden van deze vereniging op een oorspronkelijke bijdrage te leveren op het gebied van de economische en de sociaal-historische geschiedenis van Nederland. Deze bundel legt er getuigenis van af hoe groot de respons op deze oproep is geweest. De volgorde van de bijdragen is in het algemeen door de chronologie bepaald.

I.J. Brugmans snijdt in 'De subjectiviteit van de historicus' de vraag aan in hoeverre een historicus in zijn wetenschappelijke arbeid objectief kan zijn. Hij behandelt in dit verband het begrip 'Wertfreiheit' bij Max Weber, haalt (met instemming) de ideeën van de Duitse geschiedfilosoof Georg Simmel aan en besteedt aandacht aan de theorieën van Jan Romein en de gedachtenwisseling tussen Van der Dunk en Brands in de bundel *Waarden en wetenschap* (1974). Brugmans pleit zelf voor wat hij 'gelouterde subjectiviteit' noemt, een begrip dat in een iets andere vorm ook al bij Fruin en Huizinga voorkomt en dat Brugmans het beste omschreven acht met het volgende citaat:

Objectief of zakelijk is die historicus die spreker en tegenspreker aan het woord laat, schrijvers en tegenschrijvers citeert, een open oor heeft voor hoor en wederhoor, kanten en tegenkanten laat zien, grote belesenheid aan diepe bezonnenheid paart, kijk op kennis bouwt en zakelijke betoogtrant met overwogen compositie weet te doen samengaan in goede stijl en tot in kleine details.

L.H. Bruins tracht in 'De herkomst van de termen gilde en ambacht' te bewijzen dat de marke tot de gilden moet worden gerekend en dat deze marken al vóór onze jaartelling bestonden. Aan de term 'ambacht' geeft de schrijver de betekenis van 'omwegang', waaruit hij allerlei conclusies trekt.

R. Wartena berekent in 'Het Zutphens pond en de val van de groot' aan de hand van Zutphense rekeningen het waardeverlies van de groot over de periode 1380-1444; volgens zijn berekeningen was de groot aan het eind van die periode gedevalueerd tot 4,16% van de oorspronkelijke waarde, dat wil zeggen een jaarlijkse daling van bijna 5%. Nieuwe munten die in een veelvoud van de groot werden geslagen, zoals de koppert sinds 1407 (4 groten), het butken sinds 1420 (7 groten) en de kromstaart of leeuw sinds 1429 (16 groten), daalden gelijkelijk mee in waarde ten opzichte van de gouden munten. Ook het Zutphens

pond als rekenmunt blijkt aan waardedaling onderhevig te zijn geweest, al was dit veel minder dan bij het zilvergeld. Door in 1391 het Zutphens pond te fixeren op een derde oud gouden schild of 1½ gram goud, betaalde de stad voortaan waarde vaste jaar- en lijfrenten uit, waardoor zij een willige markt voor haar rentebrieven creëerde.

T.S. Jansma beschrijft in 'Het economisch leven van Dordrecht in de zestiende eeuw' op welke rigoureuze wijze Dordrecht zijn stapelrecht verdedigde en hoe de stapelartikelen wijn, hout, steenkool, granen, molenstenen, leien en hop als stroomafwaarts gevoerde waren aan Dordrechts welvaart hebben bijgedragen. Tot slot geeft hij nog enige voorbeelden van haatuitbarstingen tegen Dortenaren in de omgeving van de stad.

J.H. Kernkamp doet in 'De portrettering van Pieter de la Court' naspeuringen naar een drietal portretten van De la Court en naar een door Ferdinand Bol geschilderd portret van De la Court's tweede vrouw Catharina van der Voort. Zij is hier op afgebeeld met haar broeder Jan, en niet met De la Court zelf, zoals onlangs nog ten onrechte is geponeerd.

P.W. Klein stelt in 'De kwantitatieve aspecten van de Amsterdamse roggehandel in de 17de eeuw en de Europese economische geschiedenis' de vraag aan de orde waarom de graanhandel van de Republiek na 1650 duurzaam begon in te krimpen. Hij becommentarieert hierbij Fabers stelling dat deze teruggang veroorzaakt werd door enerzijds de bevolkingsdaling in Zuid- en West-Europa en anderzijds door de produktievermeerdering van voedselgranen in hetzelfde gebied. Klein komt tot de conclusie dat tot 1665 toeneming van de aanvoer prijsdaling veroorzaakte, maar dat deze prijselasticiteit in de periode tot 1692 sterk verminderde, bij een dalend prijsniveau. In de periode van 1692 tot 1720 kwam het gemiddelde prijspeil weer op het oude niveau terug, maar begonnen de grote aanvoeren samen te vallen met hoge prijzen. Klein concludeert hieruit dat na 1665 de invloed van de vraagfactoren op de prijsvorming begon toe te nemen en dat Amsterdam van een centrale stapelmarkt tot een regionaal verzorgingscentrum afzakte. Geringe oogsten in het binnenland leidden dientengevolge zowel tot hoge prijzen als tot toeneming van de invoer uit de Oostzee.

In 'Thurn en Taxis en de Statenpost' behandelt E.A.B.J. ten Brink de onderhandelingen in de jaren 1752 tot en met 1760 tussen de prins van Thurn en Taxis, als monopoliehouder van de buitenlandse postdiensten in het Duitse rijk en in de Zuidelijke Nederlanden, en de Hollandse Statenpost. Dankzij de onderlinge verdeeldheid van de Hollandse steden had de rijkspost sinds het begin van de achttiende eeuw haar routes tot in het gewest Holland kunnen doortrekken, maar na de overgang van de posterijen aan de gewestelijke Staten in 1747/1748 veranderde de situatie. Het postbestuur trachtte via zijn ontvanger Jacques le Jeune de buitenlandse posten zo veel mogelijk van het territoire van de Republiek terug te dringen. De vertegenwoordiger van Thurn en Taxis in Brussel verzette zich hiertegen uit alle macht en riep daarbij zelfs Frankrijk te hulp, dat vanwege de transit van Franse brieven door de Zuidelijke Nederlanden ook belanghebbende was. De auteur geeft een uitgebreid verslag van de diplomatieke zetten en tegenzetten, die voor Holland overigens niets opleverden.

I.H. van Eeghen beschrijft in 'Gijsbert Tijssens' toneelstukken en het bedrog in de achttiende-eeuwse boekhandel' de literaire neerslag van malafide praktijken van een Amsterdamse boekverkoper. De auteur van een vijftal toneelstukken over dit onderwerp, Gijsbert Tijssens de Jonge (1693-1732), zelf werkzaam voor boekverkopers, schildert hierin de wandaden van Jacobus Lindenberg, die zijn boekwerken over heel Nederland uitventte en hier zo veel geld mee wist te verdienen, dat hij een buitenplaats in Breukelen kon kopen.

In 'Veranderingen in de Nederlandse scheepvaart op de Oostzee in de achttiende eeuw'

behandelt F. Snapper de vermindering van grootte van schepen die op de Oostzee voeren. Deze vermindering, die in het eerste kwart van de achttiende eeuw inzette, is te verklaren uit het groeiende aandeel van de Friese koffen in de vaart op de Oostzee. Deze verschuiving hangt weer samen met het hoge loonpeil in Holland, waardoor de betrekkelijk magere gages van de Oostzeevaart voor de Hollandse zeelieden onattractief werden, en met de verbetering die het kofschip juist in die tijd in Friesland onderging. Snapper wijst ook op de ontduikingspercentages bij de aangiften voor de convooien en licenten, waardoor de draagvermogens van de schepen hoger liggen dan uit de aangiften in eerste instantie kan worden afgeleid. De auteur geeft tenslotte tabellen voor de periode 1724 tot en met 1785, waaruit de zogenaamde 'voorbijlandvaart', voorzover die met Nederlandse schepen werd bedreven, kan worden afgeleid.

R.H. Krans geeft in 'Het bedrijf van de Rotterdamse kassiers en makelaars Chabot 1769-1921' een boeiende beschrijving van anderhalve eeuw wel en wee van een familiebedrijf. De auteur schetst ook de werkzaamheden van makelaars en kassiers en toont met cijfers aan dat vóór 1795 het makelaarsbedrijf het meest winstgevend was, maar dat in de Bataafse en Franse tijd de kassierderij sterk naar voren kwam. Hij wijt dit aan de al langer bestaande geestelijke en materiële oriëntatie op Frankrijk, die het bedrijf juist in deze periode te stade zou komen. Welke gevaren aan credietverlening door kassiers kleefden, bleek in 1836, toen een te grote uitbreiding van het crediet de firma aan de rand van het faillissement bracht, waarvan zij dankzij de steun van connecties, onder wie de Nederlandsche Handel-Maatschappij en de bankier R.A. Mees, werd gered. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de rol van de kassiers steeds meer overgenomen door de banken; de winstcijfers van gebroeders Chabot (die in de periode 1900-1910 lager waren dan van 1870 tot 1880) maken duidelijk dat het bedrijf geen deel had aan de enorme expansie van Rotterdam na 1870. Ondanks de succesvolle entree op het terrein van de wisselarbitrage na 1900 werden de kassiers- en bankiersafdeling in 1921 overgedaan aan de NHM. De assurantie-makelaardij werd als zelfstandig bedrijf voortgezet onder de firma gebroeders Chabot & Co, thans Van Lanschot Chabot. De auteur schildert ook de Rotterdamse wereld van handel en bedrijf, waarin de Chabots zowel zakelijk als sociaal verkeerden en de hechte familiebanden die de bedrijven met elkaar verbonden.

In 'De introductie van de stoommachine in Nederland' vestigt K. van de Pols de aandacht op de Rotterdamse horlogemaker Steven Hoogendijk, die al in het midden van de achttiende eeuw ijverde voor het gebruik van stoomkracht voor de waterpeilbeheersing. Om meer steun voor zijn ideeën te krijgen richtte hij in 1769 het Bataafsch genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte op. Na een eerste mislukte proef met een stoompompmachine in 1776/1777 volgde in 1787 een tweede, succesvolle, in de polder Blijdorp met een stoommachine en pomp van Boulton en Watt. Andere stoompompen van Watt kwamen onder andere in gebruik bij de Mijdrechtse Poel (1794), in het droogdok van Hellevoetsluis (1804) en bij de uitwatering van Rijnland in Katwijk (1806). Tot 1814 bleef het bij twee gevallen van industriële toepassing van stoomkracht. Na 1814, toen de verbindingen met Engeland hersteld waren, penetreerde de stoommachine veel sneller, waarbij de steun van Willem I ook een rol speelde. De machinefabrieken die na 1820 in het noorden verrezen, legden zich vooral toe op scheepsstoomwerktuigen; machines voor industrieel gebruik kwamen meestal uit Engeland of België. Ondanks het verklarend woordenlijstje achterin zullen de technische termen de leek wel enige problemen opleveren.

J.P. van de Voort beschrijft in 'De Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel (1777-1977) en de bevordering van de zeevisserij' hoe de 'Oeconomische tak van de Nederlandsche maatschappij der wetenschappen' haar activiteiten ook richtte op de zeevisserij

die juist in de tweede helft van de achttiende eeuw sterk achteruit ging. Door middel van prijsvragen en premies trachtte De Oeconomische tak oplossingen voor bepaalde problemen te vinden en technische verbeteringen te bevorderen. Daarbij ging het om problemen als het vinden van aas voor de kabeljauwvangst en het inzouten en verpakken van haring voor de export naar West-Indië. Twee Huizer vissers kregen een premie voor een verbetering van de sleepnetvisserij. Nieuw leven kreeg de haringvisserij na 1848, toen er een einde kwam aan de verregaande overheidsbemoeiing. Pogingen van de Nederlandsche huishoudelijke maatschappij (zoals de Oeconomische tak sinds 1797 heette) om de machinaal in Schotland vervaardigde katoenen netten te vervangen door ambachtelijk in eigen land gebreide netten mislukten. Meer succes had de eerste internationale visserijtentoonstelling van 1861 in Den Haag, waar ook de Maatschappij bij betrokken was. Pogingen in 1871 om een kweekschool en een museum voor de visserij op te richten hadden geen resultaat.

In 'Laat mercantilist of selectief vrijhandelaar? Koning Willem I en zijn economische politiek aangaande de Nederlandse handel met China' tracht F.J.A. Broeze aan de hand van de oprichting van de Nederlandsche geoctroyeerde maatschappij voor den Chinaschen theehandel in 1815 na te gaan welke 's konings economische doeleinden waren en aan de hand daarvan vast te stellen of hij mercantilist dan wel vrijhandelaar was. Broeze constateert dat de Maatschappij op het verkeerde ogenblik en op de verkeerde manier werd opgericht en dat het van bovenaf opleggen ervan de betrokken zeehandelaars van de Maatschappij heeft vervreemd, waardoor zij een mislukking werd. Pogingen om via de NHM tenminste de binnenlandse markt voor de Nederlandse aanvoer te behouden, mislukten in 1828 al evenzeer. De economische politiek van Willem I in dezen is volgens Broeze 'een complex mengsel van vrijhandel en protectionisme'. De koning zou de juistheid van veel van Adam Smith's observaties onderschrijven; 'zijn handelen werd bestemd door een modern welvaartsstreven, dat het uitbreiden van de werkgelegenheid centraal stelde en niets gemeen had met de grondslagen van het mercantilisme'. Zijn optreden in elke bedrijfstak afzonderlijk werd overigens ingegeven door opportunisme en kon reiken van het toelaten van vrije concurrentie tot het uitsluiten van buitenlanders en het oprichten van monopolie-maatschappijen.

H.F.J.M. van den Eerenbeemt schetst in 'Zijdeteelt in Nederland in de eerste helft der negentiende eeuw; perspectief tot een nieuwe bron van welvaart' de pogingen om in Nederland een inheemse zijdecultuur van de grond te krijgen. De Oeconomische tak trachtte al vanaf haar oprichting in 1777 om door middel van premies en medailles de aanplant van moerbeibomen en het kweken van zijdewormen te bevorderen, maar had daarbij geen succes. Ook koning Lodewijk toonde interesse, maar ondernam geen stappen. Nieuwe aandacht voor de zijdeteelt kwam er na 1820, toen een tariefoorlog met Frankrijk het aantrekkelijk deed schijnen om onafhankelijk te worden van de invoer van Franse zijde. Dankzij de geïnteresseerdheid van Willem I en met steun van het Fonds voor de nationale nijverheid werd in 1826 in Meslin l'Evêque in Henegouwen een modelonderneming opgezet, die in 1830 na de Belgische opstand van de kaart verdween en die door een te grootscheepse opzet eigenlijk alleen maar geld had gekost. Na 1830 liet de koning het initiatief aan particulieren over, zoals C.H. Beraill, die, zij het ook nu weer met steun van het Fonds voor de nationale nijverheid, een grootse moerbeiplantage en een kwekerij van zijdewormen had opgezet op zijn landgoed de Ruwenberg te St. Michielsgestel. Na een periode van vallen en opstaan werd in 1838 de Naamlooze maatschappij tot invoering van de zijdeteelt in de provincie Noord-Brabant opgericht, die op verschillende plaatsen in die provincie een aanzet tot de zijdeteelt wist te geven. Moeilijkheden tussen het bestuur en Beraill leidden in 1855 tot liquidatie van de Maatschappij, waarna de Brabantse zijdeteelt geruisloos van het tapijt

verdween. In Utrecht experimenteerde R. Dufour, die ook al via een NV de zijdeteelt probeerde te bevorderen. De in 1837 opgerichte maatschappij ging echter al in 1845 in liquidatie. Kleinere particuliere projecten, zoals die van baron W.J.E. van Lynden in Hemmen en van A.J. van Eynhoven op huize Empe in Brummen, slaagden maar gedeeltelijk; Jhr. J.C. Schorer van Souburgen was vol goede verwachtingen over het resultaat van zijn proefnemingen op een landgoed van hem bij Middelburg, maar de door hem nodig geachte centrale punten van verwerking in elke provincie kwamen niet tot stand. De moeilijke jaren veertig waren uiteraard niet gunstig voor nieuwe initiatieven op dit gebied.

In 'The Role of Taxation in Wage Formulation in the Dutch Economy in the First Half of the Nineteenth Century' toetst R.T. Griffiths Charles Wilson's these over het verband tussen de hoge belastingen en de industriële achteruitgang in Nederland op haar geldigheid voor de eerste helft van de negentiende eeuw. Vooral na 1830 nam het aandeel van de accijnzen in de totale opbrengst van de belastingen sterk toe: van 23,2% in 1831 tot 35,4% in 1851. Griffiths becijfert dat deze accijnzen in 1831 7,2% van de totale uitgaven van het gezin uitmaakten, tegen 8,1% in 1851, en dus niet overweldigend zwaar op het gezinsbudget drukten. Wat betreft de gemeentelijke accijnzen was er een groot verschil in zwaarte tussen de kustprovincies (met name Noord- en Zuid-Holland) en de landprovincies en dat verschil wordt nog groter wanneer men de grote steden in het westen vergelijkt met bijvoorbeeld de textielsteden in Twente. Wanneer de plaatselijke accijnzen worden meegerekend maakten de accijnzen 9,1% van het gezinsbudget uit in de landprovincies, 18,2% in Noord-Holland en 21,6% in Amsterdam; de laatste percentages waren natuurlijk wel degelijk van invloed op het loon. Griffiths plaatst tenslotte enige kritische kanttekeningen bij Joel Mokyr's hypothese over de invloed van de arbeidsproductiviteit in de agrarische sector op de lonen in de huisindustrie en bij die over de invloed van de hoge uitkeringen in de armenzorg op de lonen van de werkenden.

Joh. de Vries besteedt in 'Een welbespraakt reiziger in de oppositie. Iets over drie buitenparlementaire acties in Nederland waar het bedrijfsleven bij betrokken was' aandacht aan drie gevallen van inmenging van het bedrijfsleven in de politiek. In het eerste geval, de actie tegen de ontwerp-ongevallenwet van 1898 tot 1901, ging het niet om het principe van de wet maar om de uitwerking ervan, aangezien het wetsontwerp de premiebetaling wel ten laste van de onderneming bracht, maar de uitvoering van de wet aan een nog op te richten Rijksverzekeringsbank toedeelde. De werkgevers wilden de mogelijkheid open houden dat zij zelf het risico zouden dragen en organiseerden een grote protestvergadering in Amsterdam in 1899. De actie van de werkgevers leidde tot een tegenactie van socialistische zijde vóór de aanneming van de wet, met een protestmeeting in Den Haag in mei 1900. De wet werd in de Tweede Kamer aangenomen, maar sneuvelde in de Eerste Kamer. Omdat er toch behoefte bestond aan een regeling, diende de regering een nieuw wetsontwerp in, dat de werkgevers enige ruimte gaf en dat in 1901 in beide Kamers werd aangenomen. Het tweede geval betrof de actie tegen de ontwerp-tariefwet van Kolkman, van 1911 tot 1913. De aanhangers van deze vorm van protectionisme waren vooral in het katholieke zuiden te vinden. Tegen deze wet werd een anti-tariefwet comité opgericht, onder mr. Th.M. Verster, oud-voorzitter van de Vereeniging van Nederlandsche werkgevers en de bekende E. Heldring. Daarnaast werden ongeveer 300 adressen van bezwaarden ingediend, waaronder die van 30 kamers van koophandel en fabrieken. Het actie-comité droeg door zijn agitatie bij tot de verkiezingsnederlaag van de coalitie in 1913. De beweging tegen het Belgisch-Nederlands tractaat, van 1925 tot 1927, was omvangrijker dan de twee vorige. Handels- en scheepvaarthuizen uit Rotterdam en Amsterdam bundelden hun verzet met dat van andere groepen in een nationaal comité van actie, dat wist te bereiken dat het tractaat in de Eerste

Kamer werd verworpen. De Vries vergelijkt deze drie acties met die van hedendaagse presiegroepen; hij ziet \pm 1900 een verschuiving van individueel naar massaal protest op dit gebied. Naar zijn overtuiging waren de acties uitingen van de spanningen tussen overheid, politiek en bedrijfsleven (veroorzaakt door de modern-kapitalistische expansie), die tot een nadere organisatie van elk en een voortgezette afbakening ten opzichte van elkaar leidden. Als zodanig hadden de acties, ondanks hun vaak felle toon, een positieve uitwerking. De auteur behandelt tenslotte de financiering van de acties en de vraag of er buitenlands geld bij betrokken was.

Naar aanleiding van het verplicht stellen van een redactiestatuut voor ieder dagblad per 1 januari 1977, gaat J.M.H.J. Hemels in 'Van kreet tot decreet. Redactionele medezeggenschap als thema in de persgeschiedenis' na hoe het in vroeger tijden met de medezeggenschap van journalisten stond. In de tweede helft van de negentiende eeuw nam het aantal journalisten wel met sprongen toe, maar van enige inspraak in het redactionele beleid was geen sprake. In 1883 werd de Nederlandsche journalisten kring opgericht, die voorlopig nog voornamelijk als gezelligheidsvereniging functioneerde. In 1908 verenigden de dagbladuitgevers zich in de 'Vereeniging van uitgevers van dagbladen De Nederlandsche Dagbladpers' (NDP); hierdoor werd het dagbladbedrijf als collectief bereikbaar. Over de medezeggenschap werd pas na de eerste wereldoorlog serieus gesproken, toen een aantal fusies in de dagbladpers geheel buiten de betrokken journalisten om tot stand kwam. De NJK stelde in 1923 een commissie voor de medezeggenschap in onder voorzitterschap van de Leidse hoogleraar prof. mr. D. van Blom, die een jaar later met een rapport kwam, waarin onder andere voor opnemng van een vertegenwoordiger van de redactie in de raad van commissarissen werd gepleit. Het bestuur van de NJK kwam in de onderhandelingen met de NDP echter niet verder dan een schema voor een ontwerp-arbeidscontract. Pas de democratiseringsgolf van de late jaren zestig en de fusie van de journalistenorganisatie in 1968 tot de NVJ leidden uiteindelijk tot succes inzake de medezeggenschap.

In 'De export van gezouten haring uit Nederland naar de Sowjet-Unie' beschrijft H.A.H. Boelmans Kranenburg hoe in de jaren dertig van deze eeuw onverkochte, uit de markt genomen zoute haring door een combinatie van aanvoerders hiervan, de Reedersvereniging voor de Nederlandsche haringvisserij, van 1936 tot en met 1938 aan een staatsmonopolie in de Sowjet-Unie werd verkocht. Na de tweede wereldoorlog waren door de toegenomen haringstand de vangsten zo geweldig, dat er opnieuw haring door de Reedersvereniging tegen minimumprijzen uit de markt moest worden genomen. Deze snel oplopende voorraden konden van 1946 tot en met 1956 aan de Sowjet-Unie worden gesleten; nadien werden alleen in 1963 en 1964 nog contracten afgesloten. Door de opbouw van een eigen visserijvloot was de Sowjet-Unie namelijk onafhankelijk van andere landen geworden, terwijl anderzijds door de overbevissing van de Noordzee de haringoverschotten waren verdwenen, waardoor de export naar de Sowjet-Unie niet meer nodig was.

J. Verseput toont in 'Nederland en de Seehafenausnahmetarife tijdens de Weimarrepubliek 1919-1933' aan dat Duitsland in de Weimartijd al evenzeer als het Wilhelmische Duitsland met discriminerende spoorwegtarieven ten gunste van de Duitse Noordzeehavens werkte. De vroegere geallieerden, waaronder België, hadden bij Duitsland een voordelige regeling weten te bedingen, waardoor Nederland in een extra ongunstige positie kwam. De auteur is van mening dat minister Van Karnebeek maar heel slapjes reageerde op de vertogen van de Rotterdamse en de Amsterdamse kamers van koophandel en dat zowel de minister als de Nederlandse gezant in Berlijn, baron Gevers, lang niet energiek genoeg optraden tegen de Duitse uitsteltacties in de jaren 1924 en 1925. Pogingen om samen met de eveneens gedupeerde Duitse Rijnrederijen iets te ondernemen hadden geen succes. Na

1929 nam de bevoordeling van de Duitse Noordzeehavens steeds scherpere vormen aan.

In 'Herinneringen aan de Volksraad uit de jaren twintig' geeft D.A. Delprat zijn ervaringen als lid van de Volksraad weer. Hij maakte indertijd deel uit van de 'economische groep', de benoemde vertegenwoordigers van het bedrijfsleven. De auteur schetst ons de samenstelling, de werkwijze en de bevoegdheden van de Volksraad, waarbij zijn persoonlijke herinneringen het betoog een heel eigen charme geven. Wij krijgen ook inzicht in de wijze waarop de belangen van het bedrijfsleven door de verschillende departementen werden behartigd. Er worden voorbeelden gegeven van de overheidsdeelneming in het bedrijfsleven, zoals bijvoorbeeld in de KPM, in electriciteitsbedrijven en in maatschappijen voor de opsporing en winning van aardolie.

Op een vergelijkbare manier schrijft W.H. Fockema Andreae in 'Verantwoordelijkheid voor Rotterdam. Herinneringen aan de periode 1940-1975' over de geestdriftige en inspirerende manier waarop na het bombardement van 1940 al tijdens de oorlog plannen werden gesmeed voor de herbouw en de verdere expansie van Rotterdam. De toenmalige voorzitter van de Rotterdamse kamer van koophandel en fabrieken, mr. K.P. van der Mandele, speelde een centrale rol bij het initiëren en het ingang doen vinden van deze conceptie. Rondom hem verenigde zich een groep leidinggevende figuren uit het bedrijfsleven en uit de kring van de overheid, die boven de partijverschillen uit samenwerkten bij de uitbouw van Rotterdam tot een wereldcentrum. Na 1955 begon het overkoepelende vermogen van de kamer van koophandel af te nemen, ook al omdat het sterk geïnternationaliseerde zakenleven de kijk op Rotterdam wat had verloren. Door de geestelijke kentering in de jaren zestig verschoof bovendien de aandacht van welvaart naar welzijn en op dat gebied liep Rotterdam niet voorop. De tijd was voorbij dat Nederland applaudisseerde bij al wat Rotterdam deed: afkeer van het zakenleven en angst voor het milieu begonnen politiek een rol te spelen.

P.E. Venekamp geeft tenslotte in 'De ontwikkeling van de regionale macro-economische statistiek in Nederland na de tweede wereldoorlog' een overzicht van de methoden die gebruikt zijn om een statistische beschrijving te geven van een regionale economische structuur. In de jaren vijftig werd de 'Amsterdamse methode' geïntroduceerd, weldra gevolgd door de 'Groningse methode'. Het Centraal bureau voor statistiek speelde op de regionale behoeften in door het opzetten van regionale rekeningen naast de nationale; een activiteit die overigens in de jaren zeventig niet werd gecontinueerd. Dit heeft ertoe geleid dat regionale economische instituten (met medewerking van het CBS) ertoe zijn overgegaan om hun eigen rekeningen op te zetten.

M.G. Buist

Liber alumnorum Karel van Isacker s.j. Opstellen aangeboden aan professor dr. K. van Isacker door oud-studenten van de UFSIA ter gelegenheid van zijn emeritaat (Bijdragen tot de geschiedenis, LXIII (1980) afl. i-iv, xiv + 456 blz.).

Ter gelegenheid van zijn emeritaat ontving prof. K. van Isacker deze bundel met veertien opstellen van zijn oud-studenten van de UFSIA. De bijdragen grasduinen in zes eeuwen vaderlandse geschiedenis, van circa 1270 tot 1890, maar – hoe kan het anders – met Antwerpen boven. Zij vormen een gevarieerde krans wetenschappelijke bloemen, gevlochten op de vriendschap voor een onvergetelijke meester, wiens gehechtheid aan mens en natuur zij treffend vertolken. Op een paar na, zijn ze alle rechtstreeks op bronnen gebaseerd, wat de originaliteit nog verhoogt. Wij beperken ons tot een korte voorstelling van de geboden artikelen.